

Katowice 18.09.2022 r.

dr hab. Krzysztof Bierwiazzonek, prof. UŚ
Instytut Socjologii
Uniwersytet Śląski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr inż. Adama Wronowskiego
Zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów w Poznaniu
przygotowanej pod kierunkiem
prof. UAM, dr hab. inż. Sylwii Staszewskiej
i prof. dr hab. inż. arch. Roberta Masztalskiego

Rozprawa doktorska mgr inż. Adama Wronowskiego porusza interesujący problem zachowań indywidualnych i zbiorowych w przestrzeni miejskich placów. To ważna i ciekawa tematyka, z co najmniej trzech powodów. Po pierwsze, przyglądanie się ludziom w przestrzeni miejskiej pozwala lepiej zrozumieć funkcjonowanie społeczeństwa w ogóle, a miejskiego w szczególności. Taka perspektywa wpisuje się w nurt badań i refleksji obecnej w studiach miejskich od czasów szkoły chicagowskiej, a potem kontynuowanej w różnych paradygmatach przez wielu badaczy i obserwatorów życia miejskiego. Po drugie, praca wpisuje się we współczesny dyskurs na temat tego, jak miasto ma funkcjonować w czasach licznych kryzysów: klimatycznego, pandemicznego, energetycznego itp. i jaką rolę dla miasta w takich czasach odgrywają przestrzenie publiczne. Po trzecie, praca realizowana była w czasie pandemii. Ten czas ujawnił jak duże znaczenie mają przestrzenie otwarte w miastach. Tym samym dysertacja doktorska mgr inż. Adama Wronowskiego wpisuje się w aktualną debatę o miastach, a wnioski w niej zawarte mogą stanowić cenne informacje dla miejskich aktorów związanych z projektowaniem przestrzeni publicznych i prowadzeniem polityki miejskiej.

Recenzowana praca liczy 263 strony. Składa się z *Wstępu* (zawierającego między innymi informacje metodologiczne), siedmiu rozdziałów oraz *Zakończenia*. Rozdziały 2-5 (według numeracji Autora) mają charakter teoretyczny, rozdział piąty (szósty wedle numeracji Autora) prezentuje charakterystykę poznańskich placów, ale też zapoczątkowuje analizę empiryczną, a w dwóch ostatnich rozdziałach Autor przedstawił i przeanalizował wyniki badań własnych. Struktura pracy jest logiczna, przejrzysta, dobrze wyodrębniająca poszczególne problemy poruszane przez Autora.

Kolejne fragmenty recenzji odnosić się będą do trzech najistotniejszych kwestii podlegających ocenie dysertacji doktorskiej: wiedzy teoretycznej prezentowanej w pracy, umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej oraz oryginalności rozwiązania problemu naukowego.

Autor we Wstępie wskazał, że w swojej pracy przyjął podejście humanistyczne w geografii człowieka (s. 7). To zrozumiałe i dobry wybór. Patrząc jednak na różnorodność źródeł, które wykorzystuje Autor w swojej pracy można dodać, że praca mgr inż. Wronkowskiego to dobry przykład opracowania z szeroko rozumianych studiów miejskich wykorzystujących ustalenia i dokonania pokrewnych dyscyplin naukowych, takich jak geografia humanistyczna, gospodarka przestrzenna, psychologia środowiskowa, socjologia, antropologia i urbanistyka. Świadczy o tym zresztą tematyka poszczególnych rozdziałów teoretycznych odnosząca się do placów jako przestrzeni publicznych (rozdział 2), użytkowników miejskich placów (rozdział 3), zachowań przestrzennych człowieka (rozdział 4) i teorii afordancji (rozdział 5). Co istotne nie jest to przypadkowa kolejność tylko usystematyzowana narracja teoretyczna pokazująca, że mgr inż. Wronkowski dysponuje dużą znajomością wielodyscyplinarnej literatury przedmiotu i umiejętnością jej wykorzystania dla pracy badawczej i analitycznej.

Do każdego z wspomnianych rozdziałów chciałbym się krótko odnieść.

W rozdziale drugim Autor zaprezentował dobrą znajomość literatury przedmiotu odnoszącej się do przestrzeni publicznych, podał zestaw definicji przestrzeni publicznych (s. 21-22) i co ważne dokonał próby syntezy i wskazania najważniejszych, przynajmniej z punktu widzenia pracy, relacji pomiędzy istotnymi charakterystykami otwartych przestrzeni publicznych (s. 23-24), co doprowadziło do sformułowania autorskiej definicji miejskiej otwartej przestrzeni publicznej. To ciekawa propozycja, choć rozważyłbym rezygnację z ostatniego zdania odnoszącego się do jej kształtowania. To oczywiście istotna kwestia, ale odnosząca się już do procesu, a nie samej przestrzeni. Ale to uwaga bardziej polemiczna niż krytyczna.

W podrozdziale 2.2. (pt. *Historia i rozwój miejskich otwartych przestrzeni publicznych w Europie*, s. 25-34) Autor podjął się karkołomnego zadania przedstawienia ewolucji form otwartych przestrzeni publicznych w miastach europejskich. To właściwie temat na osobną książkę. Docenić zatem należy umiejętność syntetycznego podejścia do problemu i czytelne zaprezentowanie najważniejszych form otwartych przestrzeni publicznych obecnych w miastach europejskich. W zaprezentowanych przez Autora typach brakuje jednak pokazania – zgodnie z przyjętą konwencją w kilku zdaniach - dziedzictwa okresu socjalistycznego, w którym place miejskie miały istotne znaczenie podkreślające ówczesną ideologię. To ważny czas wpływający na wytwarzanie przestrzeni, także w polskich miastach.

W kolejnym podrozdziale przedstawił Autor interesujące rozważania o klasyfikacjach przestrzeni publicznych (s. 35-40), także tych obecnych w polskim ustawodawstwie, które są znaczeniowo węższe od klasyfikacji obecnych w literaturze naukowej. W dalszej części rozdziału zaprezentowana została koncepcja warstw składających się na plac miejski (41) – to wybór w pełni uzasadniony ze względu na tematykę pracy - a następnie interesująca analiza warstwy przestrzennej (s. 42-46). Tu rodzi się jednak pytanie dlaczego Autor zdecydował się na charakterystykę tylko tej jednej warstwy? Brakuje bowiem uzasadnienia dla wyboru akurat tej warstwy do szczegółowego opisu.

W podrozdziale 2.6. Autor sformułował trafne uwagi dotyczące problemu kształtowania miejskich placów wskazując na czynniki związane z globalizacją, cyfryzacją, czy wymogiem wielofunkcyjności (s. 46-48). To ważne uwarunkowania, jednak w tym zestawieniu brakuje zwrócenia uwagi na wymogi środowiskowe (ekologiczne), o których współcześnie trudno zapominać. Zresztą o uwarunkowaniach ekologicznych nie wspominał Autor także wcześniej analizując przekształcenia przestrzeni publicznych w XXI wieku.

W rozdziale trzecim Autor podjął tematykę użytkowników miejskich placów. Atutem tej części pracy jest sformułowanie definicji użytkownika miejskiego placu (s. 54). To ciekawa propozycja teoretyczna. Zgodzić się też należy z Autorem, że liczba ról społecznych, jakie można odgrywać jako użytkownik przestrzeni placu jest właściwie nieskończona. Ta nieskończoność nie oznacza jednak, że nie można wyodrębnić szerszych bardziej ogólnych kategorii ról, choćby związanych z archetypicznym podziałem na role odgrywane przez swoich i obcych. Autor te klasyfikacje przywołał, podobnie jak koncepcję stref penetracji ośrodka zachowania. I tu mam wątpliwość, czy ta ostatnia koncepcja jest adekwatna dla miejskiego placu, jako przestrzeni publicznej, w których użytkownik może w zależności od różnych sytuacji, czasu znaleźć się w różnych rolach, czasem widza, a czasem lidera. Stąd też wydaje mi się, że jej użyteczność dla analizowanego problemu jest dyskusyjna.

W rozdziale czwartym (pt. *Zachowania przestrzenne człowieka*) Autor wprowadził ważne rozróżnienie pomiędzy zachowaniami przestrzennymi (które były przedmiotem zainteresowania w pracy), a zachowaniami w przestrzeni (s. 64-68). Zgadając się z teoretycznym rozróżnieniem tych pojęć warto tylko dodać, że podczas prowadzenia badań, szczególnie za pomocą obserwacji trudno jest rozróżnić te dwa typy funkcjonowania człowieka w przestrzeni. W dalszej części rozdziału Autor przywołał klasyfikacje zachowań przestrzennych (s. 74-77). To dobre, porządkujące zestawienia, choć oczywiście podziały te nie zawsze są ostre (np. w kategoriach zachowań krótko i długotrwałych). Można też wskazać inne podziały (np. na zachowania codzienne i odświętne) nie uwzględnione przez Autora, ale na potrzeby pracy przywołane klasyfikację są w pełni wystarczające i pomocne w analizie uzyskanych w trakcie badań danych podobnie jak opisane podziały uwarunkowań zachowań przestrzennych człowieka (s. 78-80).

W rozdziale czwartym Autor analizował także proces percepcji przestrzeni (s. 80-85). Pisząc o zmysłach mgr inż. Wronkowski słusznie podkreślał znaczenie wzroku, ale też dotyku i słuchu (s.81). W tym zestawieniu nie wspominał o węchu, a przecież zapach miasta lub jego części jest istotnym elementem jego percepcyjnego obrazu, a czasem także ważnym elementem waloryzującym jego przestrzeń. Zresztą w zaproponowanym przez Autora schemacie percepcji przestrzeni jako procesie cyklicznym również kwestia waloryzacji jest pominięta. Taki brak zaskakuje z dwóch powodów. Po pierwsze, w wielu podobnych modelach obecnych w literaturze przedmiotu ten proces jest obecny i jego waga podkreślana (np. w publikacjach Grażyny Prawelskiej-Skrzypek, czy Marka S. Szczepańskiego). Ocena przestrzeni, podobnie jak czynniki emocjonalne, o których Autor pisze, wpływa bowiem na podejmowane zachowania przestrzenne. Po drugie, w analizie badań empirycznych Autor odnosi się do wątków związanych z waloryzacją przestrzeni, więc jej pominięcie przy okazji analizy procesu percepcji jest zastanawiające, choć trzeba zauważyć, że wzmianka o wartościowaniu przestrzeni pojawiła się w akapicie podsumowującym rozdział czwarty (s. 85)

Część teoretyczną pracy kończy rozdział na temat teorii afordancji. Autor zaprezentował ją wyczerpująco, a ponadto pokazał jej przydatność do analiz zachowań przestrzennych na miejskich placach (s. 92) – to interesująca i dobra propozycja adaptacji klasycznej teorii do współczesnych badań. Rozdział zakończył Autor ważnym postulatem sugerującym szersze wykorzystanie teorii afordancji we współczesnych badaniach z zakresu geografii społecznej a można także dodać, że studiów miejskich.

Część teoretyczna rozprawy doktorskiej mgr inż. Adama Wronkowskiego pokazuje, że Autor dysponują szeroką i usystematyzowaną wiedzą odnoszącą się do problematyki związanej z przestrzenią publiczną, miastem i zachowaniami przestrzennymi, a także stara się ją poszerzać proponując własne rozwiązania teoretyczne (definicje pojęć). Pomimo drobnych, w większości o charakterze polemicznym, wątpliwości oceniam tę część dysertacji bardzo wysoko.

Pierwszym krokiem rozwiązania problemu naukowego jest dostrzeżenie problemu badawczego i sformułowanie pytań badawczych lub wskazanie celu pracy. Autor pracy we *Wstępie* dobrze i precyzyjnie określił główny cel pracy (jest nim *opis i wyjaśnienie sposobu kształtowania się zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów* (s.9)) i sformułował szczegółowe cele pracy oraz główne i szczegółowe pytania badawcze (s. 9-10). Dla realizacji celu pracy Autor zgodnie z zasadami metodologicznymi wybrał określone metody i techniki badawcze. Wybrane przez mgr inż. Wronkowskiego metody i techniki badawcze: wywiad pogłębiony, obserwacja, ankieta internetowa są adekwatne do sformułowanego problemu badawczego i sposobu jego rozwiązania. Warto zauważyć, i docenić, że Autor udanie stosuje tu triangulację metodologiczną wykorzystując zarówno techniki jakościowe i ilościowe. Ponadto należy podkreślić dużą staranność w projektowaniu i przeprowadzeniu badań, o czym świadczy choćby rozbudowany pilotaż badawczy obejmujący zarówno narzędzia

ilościowe (57 ankiet przeprowadzonych jako pilotaż to liczba ponadnormatywna, jak na tego typu badania), jak i jakościowe, a także sposoby rejestracji danych. Takie procedury świadczą o umiejętności projektowania i prowadzenia badań, starannym oraz refleksyjnym do nich podejściu i zarazem dużej dojrzałości Autora dysertacji. Sam opis postępowania badawczego (s. 13-17) jest szczegółowy i kompletny. Na zasadzie dyskusji można jedynie się zastanowić, czy w badaniach obserwacyjnych nie byłoby pomocne zastosowanie narzędzia w postaci karty obserwacji. Warto też zauważyć, że sam czas prowadzenia obserwacji – tylko w miesiącach letnich i w dosyć przypadkowo wybranych godzinach (brakuje na przykład obserwacji nocnych, a typowym zjawiskiem jest „podwójne życie” miejskich przestrzeni publicznych, które w związku z rezygnacją z obserwacji nocnych jest niemożliwe do uchwycenia) nieco ogranicza możliwości poznania zachowań społecznych na Placu Wolności. Sformułowane uwagi polemiczne nie unieważniają wysokiej oceny kompetencji metodologicznych mgr inż. Wronkowskiego, który pokazał, że jest w stanie zaprojektować i przeprowadzić złożone badania terenowe.

Szeroka wiedza teoretyczna, wysokie kompetencje metodologiczne oraz udane przeprowadzenie badań poskutkowało interesującą, rzeczową analizą uzyskanych wyników badań. Ta część pracy potwierdza wcześniejsze spostrzeżenia o dużej dojrzałości Autora pracy, który umiejętnie wykorzystał w analizie i interpretacji wyników badań wprowadzone we wcześniejszych rozdziałach kategorie teoretyczne. Ponadto nie epatuje danymi, ale w problemowo uporządkowany sposób oraz syntetycznie i logicznie je zaprezentował.

Podobnie jak we wcześniejszej części recenzji chciałem sformułować kilka uwag szczegółowych odnoszących się do poszczególnych rozdziałów o charakterze empirycznym.

W rozdziale szóstym Autor w kompetentny sposób zaprezentował i zinterpretował dane pochodzące z badań ankietowych odnoszące się do znaczenia przestrzeni poznańskich placów dla respondentów. Wyniki nie były zaskakujące, ale dobrze pokazujące prawidłowości odnoszące się do funkcjonowania w przestrzeni miasta osób należących do różnych kategorii wiekowych, czy dominacji w obrazie miasta placów zlokalizowanych na Starym Mieście lub w jego pobliżu. Autor zauważył brak odniesień do placów w dzielnicach obrzeżnych, choć nie poinformował, czy takie formy przestrzenne w ogóle tam występują. Przestrzeń wytworzona w drugiej połowie XX wieku według wzorców modernistycznych, a taka dominuje w tych obszarach Poznania, rzadko uwzględniała bowiem takie formy przestrzenne jakimi są place. Rozdział szósty kończy krótki opis miejsca badań obserwacyjnych Autora czyli Placu Wolności. Budzi on trochę niedosytu ze względu na skąpe informacje historyczne, ale też dosyć ogólny opis fizycznych elementów architektury placu. W związku z tym, że jest to przedmiot badań obserwacyjnych przydałyby się bardziej szczegółowe informacje odnoszące się zarówno do historii jak i wyposażenia placu (np. ile drzew i jakich gatunków rośnie na Placu Wolności,

ile jest ławek, jak usytuowanych (względem siebie, ale też czy zacienionych, a jeśli to tak o jakich porach dnia) itp.).

Rozdział 7 (pt. *Uwarunkowania zachowań przestrzennych użytkowników miejskiego placu w Poznaniu*) rozpoczął Autor od analizy potrzeb realizowanych na miejskich placach (s.132-145). To interesująca analiza, w której mgr inż. Wronkowski pokazuje wiele możliwości interpretacyjnych jakie przyniosły zebrane dane. Wykorzystał między innymi analizę korelacyjną wykorzystującą zarówno standardowe (jak płeć) jak i mniej standardowe zmienne niezależne (jak typy osobowości – to ciekawa propozycja na dosyć dużym stopniu ogólności, ale przynosząca interesujące konstatacje). Ciekawym pomysłem było też pokazanie scenariuszy zaspakajania potrzeb w kontekście użytkowania miejskich placów, także w odniesieniu do typów placów. Generalnie Autor wykazuje się w tym fragmencie pracy dużymi zdolnościami analizy danych i ciekawymi pomysłami na ich interpretację – to duży i kolejny atut pracy. Warto jedynie dodać, że stwierdzone przez Autora niewielkie różnice w średnich odnoszących się do zaspokajania potrzeb w przestrzeni placów wynikają także (a może przede wszystkim) z faktu, że pytanie zadane respondentom dotyczyło placów w Poznaniu „w ogóle”, co skutkowało tym, że respondenci wysoko je ocenili, gdyż zapewne różne potrzeby zaspakajają na różnych placach.

W podrozdziale 7.2. Autor interesująco opisał czynniki warunkujące wybór miejskiego placu jako miejsca aktywności (146-156), a następnie czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka. To bardzo dobra i szczegółowa analiza. Co ważne, przynosząca dane w jednoznaczny sposób pokazujące jakie czynniki są dla mieszkańców kluczowe w podejmowaniu zachowań przestrzennych. Z tabelą 26 (s. 167) powinien zapoznać się każdy, kto ma wpływ na projektowanie przestrzeni publicznych lub szerzej interesuje się uwarunkowaniami funkcjonowania ludzi w przestrzeni publicznej miasta. W sposób jednoznaczny pokazuje ona, że kluczowe dla przyciągnięcia użytkowników na miejskie place najistotniejsze są: zieleń, warunki atmosferyczne oraz interesujące i funkcjonalne obiekty zagospodarowania przestrzennego. W przypadku omawianych tu danych niejasne są jedynie kryteria jakimi posłużył się Autor oddzielając czynniki, które mają wysoki wpływ od tych, których wpływ określono na umiarkowany oraz oddzielające wpływ umiarkowany od niskiego.

W dalszej części rozdziału (7.4., 172-178) Autor analizował czynniki ograniczające i stymulujące zachowania przestrzenne. To wyczerpująca analiza. Autor po raz kolejny wykorzystał analizę korelacyjną uwzględniającą zmienne niezależne warunkujące odpowiedzi (tu przykładem może być uwaga o znaczeniu barier fizycznych istniejących w przestrzeni dla osób niepełnosprawnych). W ostatnim podrozdziale (7.5, s. 178-182) Autor odniósł się do pojęcia afordancji pokazując jak różne ich typy wpływają na zachowania przestrzenne. Rozdział kończy dobre uogólniające podsumowanie.

Rozdział ósmy (pt. *Taktyki zachowań przestrzennych człowieka*) również jest interesujący i poznawczo wartościowy. Autor dokonał podziału na trzy typy taktyk związanych z zachowaniami przestrzennymi: na człowieka, na przestrzeń i na potrzeby. Słusznie zauważył możliwość sytuacyjnych korekt w posługiwaniu się nimi przez jednostkę. W kontekście taktyk ukierunkowanych na przestrzeń (185-189) Autor na podstawie danych uzyskanych w badaniach wskazał na znaczenie małej architektury obecnej na placach. Dla użytkowników miejskich placów ważne są zarówno ławki i ich usytuowanie, jak i atraktory w przestrzeni (jak fontanna). Analiza Autora pokazała zatem, jak ważne dla zachowań przestrzennych jest dobre zaprojektowanie placów (a szerzej przestrzeni publicznych w mieście). Z kolei w taktykach ukierunkowanych na ludzi ujawniły się typowe, opisane choćby przez Lyn Lofland i Jana Gehla, sytuacje związane z obserwowaniem innych – o tych zachowaniach ukierunkowanych na ludzi najczęściej wspominały badane przez mgr inż. Wronkowskiego osoby. Badani rzadko wspominali o otwartości na innych, co pokazuje, że przestrzeń publiczna obecnie w miastach to raczej miejsce spotkań ze swoimi i obserwowania innych, a nie przestrzeń, w której obcość jest przełamywana. Z kolei we fragmencie przedstawiającym taktyki ukierunkowane na potrzeby Autor zwrócił uwagę na fakt, że są one najczęściej związane z podejmowaniem aktywności koniecznych (198-201).

Rozdział kończy bardzo dobre podsumowanie (202-210). Autor ujawnił tu w pełni umiejętność porządkowania rozbudowanego materiału empirycznego, konsekwencję w posługiwaniu się wykorzystywanymi kategoriami teoretycznymi i umiejętność łączenia ich w celu przejrzystej syntezy.

W *Zakończeniu* (211-222) Autor w krótki, ale dobry, sposób odpowiedział na postawione pytania badawcze przypominając zarazem najistotniejsze ustalenia poczynione w wyniku analizy danych uzyskanych w trakcie badań własnych. To dobry fragment pracy po raz kolejny pokazujący umiejętność mgr inż. Wronkowskiego dokonywania syntetycznego spojrzenia na otrzymane wyniki badań. Ponadto w *Zakończeniu* Autor wskazał potencjalne przyszłe kierunki eksploracji badawczych rozszerzające dotychczasowe ustalenia. Można jedynie Autora zachęcić do podjęcia takich badań (szczególnie porównawczych odnoszących się zarówno do różnych typów przestrzeni publicznych, jak i różnych ośrodków miejskich, także tych położonych poza granicami Polski). Szkoda jedynie, że Autor w *Zakończeniu* nie spróbował sformułować wniosków o charakterze teoretycznym odnoszących się do teorii przestrzeni publicznej, afordancji, zachowań przestrzennych wykorzystując przy tym wnioski sformułowane przy okazji analizy badań własnych. Może na taką refleksję przyjdzie czas w kolejnych latach pracy naukowej.

Pracę kończy dobrze zestawiona, szeroka *Bibliografia* i aneks zawierający ilościową charakterystykę próby badawczej i narzędzia badawcze. Warto podkreślić, że Autor zna i wykorzystał

w pracy wiele źródeł literaturowych zarówno polskich jak i światowych. Ten fakt również należy ocenić pozytywnie, podobnie jak bardzo staranną edycję pracy.

Konkludując, praca doktorska mgr inż. Adama Wronkowskiego świadczy o szerokiej wiedzy teoretycznej Autora z zakresu teorii związanych z przestrzenią publiczną, miastem i zachowaniami przestrzennymi człowieka oraz ich uwarunkowaniami. Autor udowodnił, że jest dojrzałym badaczem potrafiącym przeprowadzić autorskie badania oraz je przeanalizować rozwiązując zarazem w sposób oryginalny postawiony problem badawczy. Te elementy świadczą o tym, że Autor posiada umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Recenzowaną dysertację oceniam pozytywnie i na podstawie przedstawionej argumentacji zgodnie z art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2020 r., poz. 85 z późniejszymi zmianami) wnoszę do Rady Naukowej Dyscypliny Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie mgr inż. Adama Wronkowskiego do publicznej obrony pracy i dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Krzysztof Rieusiaczek